

УДК 658.589.001.77:330.33.012 «71»

Маслак О. І., д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
Безручко О. О., асистент кафедри економіки, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
Маслак М. В., аспірант кафедри організації виробництва і менеджменту персоналу, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЦИКЛІЧНОСТІ

У статті розкрито сутність та значення розвитку інноваційного потенціалу як однієї з найважливіших передумов успішної діяльності підприємства на внутрішніх та зовнішніх ринках в умовах глобалізації та подальшого формування економіки знань. Наведено загальну структуру інноваційного потенціалу підприємства у вигляді системи складових: технологічно-виробничої, кадрової, фінансової, інвестиційної, організаційно-управлінської, маркетингової. Визначено вплив зовнішнього середовища на процеси формування, використання та розвитку інноваційного потенціалу підприємства. Розглянуто процес управління інноваційним потенціалом, запропоновано основні його функції доповнити функцією коригування, яка передбачає на основі постійного моніторингу зовнішнього середовища уточнення цілей, завдань та заходів по їх досягненню. Обґрунтовано необхідність врахування фактору циклічності у процесі управління інноваційним потенціалом та розробки інноваційної політики підприємства. Наведено основні можливі вектори інноваційного розвитку на кожній стадії життєвого циклу, представлено загальний алгоритм управління інноваційним потенціалом підприємства.

Ключові слова: інноваційний потенціал, зовнішнє середовище, життєвий цикл, циклічність, управління.

Табл. 2, рис. 3, літ. 9.

Маслак О. І., Безручко О. А., Маслак М. В.

УПРАВЛЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫМ ПОТЕНЦИАЛОМ ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИКЛИЧНОСТИ

В статье раскрыта сущность и значение развития инновационного потенциала как одно из важнейших условий успешной деятельности предприятия на внутренних и внешних рынках в условиях глобализации и дальнейшего формирования экономики знаний. Представлено общую структуру инновационного потенциала предприятия в виде системы составляющих: технологически-производственной, кадровой, финансовой, инвестиционной, организационно-управленческой, маркетинговой. Определено влияние внешней среды на процессы формирования, использования и развития инновационного потенциала предприятия. Рассмотрен процесс управления инновационным потенциалом, предложено его основные функции дополнить функцией корректировки, которая предусматривает на основе постоянного мониторинга внешней среды уточнение целей, задач и мероприятий по их достижению. Обоснована необходимость учета фактора цикличности в процессе управления инновационным потенциалом и разработки инновационной политики предприятия. Приведены основные возможные векторы инновационного развития на каждой стадии жизненного цикла, представлен общий алгоритм управления инновационным потенциалом предприятия.

Ключевые слова: инновационный потенциал, внешняя среда, жизненный цикл, цикличность, управление.

O. Maslak, O. Bezruchko, M. Maslak

MANAGEMENT OF INNOVATION POTENTIAL IN CONDITIONS CYCLICITY

The article deals with the nature and importance of the innovation potential as one of the most important prerequisites for successful performance on domestic and foreign markets in the context of globalization and the subsequent formation of the knowledge economy. The general structure of the innovation potential of the company in the form of system components: technology and production, personnel, financial, investment, organizational, managerial, marketing. The influence of the environment on the formation, use and development of innovative potential of the company. The process of innovative potential offered its main features complement adjustment function, which provides the basis for ongoing monitoring of the environment refine goals, objectives and actions to achieve them. The necessity of measuring the extent of cyclicity in the management of innovative

potential and innovative enterprise policy. The basic potential vectors of innovation development at each stage of the life cycle, presented a general algorithm of innovative potential of the company.

Key words: *innovation potential, environment, life cycle, cyclical management.*

Постановка проблеми. У умовах поглиблення глобалізаційних процесів, прогресивного розвитку технологій, інтелектуалізації економіки важливим завданням для вітчизняних підприємств стає пошук способів розвитку та ефективного використання інноваційного потенціалу. Модернізація засобів праці, впровадження новітніх досягнень науки та техніки, використання сучасних методів управління та організації виробництва – необхідні завдання для підвищення конкурентоспроможності підприємства та виходу на світові ринки.

Однак, в умовах соціально-економічної кризи, погіршення загальної ринкової кон'юнктури країни можливість реалізації поставлених завдань суттєво ускладнюється. Це актуалізує необхідність розробки та впровадження нових підходів до управління інноваційним потенціалом підприємства, які б дали змогу враховувати циклічність економічних процесів та нівелювати загрози зовнішнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи актуальність та широту обраної проблематики, варто відзначити, що її дослідженням займалися чимало вітчизняних та зарубіжних науковців, серед них: О.В. Ареф'єва, О.В. Коренков, А.Е. Воронкова, А.П. Гречан, А.В. Гриньов, С.М. Ілляшенко, О.С. Федонін, І.М. Рєпіна, О.І. Олексюк, Н.І. Чухрай.

Виділення невирішеної проблеми. Однак, мало уваги приділено саме розвитку та використанню інноваційного потенціалу підприємства з урахуванням фактору циклічності.

Мета наукової статті. Метою статті є дослідження сутності поняття «інноваційний потенціал», можливостей використання в різних умовах господарювання, формування загального алгоритму управління інноваційним потенціалом підприємства в умовах циклічності.

Результати дослідження. Результати аналізу літературних джерел дали змогу зробити висновок про те, що поняття «інноваційний потенціал підприємства» сучасною економічною наукою трактується неоднозначно (табл. 1).

Таблиця 1

Сучасні теоретичні підходи щодо визначення інноваційного потенціалу підприємства

Автори	Трактування терміну «інноваційний потенціал підприємства»
І.Т. Балабанов [1]	Інноваційний потенціал утворюють матеріальні, фінансові, інформаційні, науково-технічні ресурси, що застосовуються в інноваційній діяльності підприємства.
А.В. Савчук [2]	Інноваційний потенціал – це сукупність усіх його ресурсів, які можуть бути задіяними у процесі здійснення інноваційної діяльності.
Л. Мартюшева і В. Калишенко [3]	Трактують інноваційний потенціал підприємства як сукупність організованих в певних соціально-економічних формах ресурсів, що можуть при певних діючих внутрішніх і зовнішніх чинниках інноваційного середовища бути спрямованими на реалізацію інноваційної діяльності з метою задоволення потреб суспільства.
В.А. Верба, І.В. Новікова [4]	Визначають інноваційний потенціал як сукупність інноваційних ресурсів, що перебувають у взаємозв'язку, і чинників (процедур), які створюють необхідні умови для оптимального використання таких ресурсів з метою досягнення відповідних орієнтирів інноваційної діяльності та підвищення конкурентоспроможності підприємства у цілому.
Л.І. Федулова [5]	Інноваційний потенціал – це міра готовності організації виконати завдання, що забезпечують досягнення поставленої інноваційної мети, тобто міра готовності до реалізації проекту чи програми інноваційних стратегічних змін.
Д.І. Кокурін [6]	Стверджує, що інноваційний потенціал містить невикористані приховані можливості накопичених ресурсів, що можуть бути залучені для досягнення цілей економічних суб'єктів.
В.Г. Чабан [7]	Характеризує інноваційний потенціал підприємства як наявні та приховані можливості залучення та використання ресурсів, спрямованих на сприйняття, впровадження нововведень, які можуть бути залучені для досягнення цілей економічних суб'єктів.

На наш погляд, інноваційний потенціал підприємства являє собою сукупність усіх наявних та прихованих ресурсів і можливостей підприємства для розробки та впровадження різного роду нововведень, що формуються та реалізуються під впливом циклічного розвитку макросередовища.

Інноваційний потенціал характеризують такими рисами:

- визначається реальними (реалізованими та нереалізованими) можливостями підприємства в сфері інноваційної діяльності;
- наявність ресурсів не охоплює вміння розпоряджатися ними, процвітання та зростання

приходять тільки до такого бізнесу, який систематично знаходить і розробляє свій інноваційний потенціал. Тому інноваційний потенціал підприємства суттєво залежить не лише від ресурсної забезпеченості, але й від спроможності менеджерів їх раціонально використовувати в фактичних умовах господарювання.

Для найбільш ефективного використання інноваційних можливостей підприємства та максимізації результатів роботи у вартісному виразі важливе значення має розуміння усіх доступних шляхів нарощування потенціалу підприємства, а також здатність адекватно оцінювати вплив внутрішніх і зовнішніх факторів на процес формування інноваційного потенціалу.

Таким чином, інноваційний потенціал є складною, динамічною, ієрархічною і стохастичною системою, що складається з цілої низки взаємопов'язаних складових:

- кадрова складова – це трудові можливості підприємства, здатність персоналу до генерування ідей, створення нової продукції, його освітній, кваліфікаційний рівень, психофізіологічні характеристики і мотиваційний потенціал. У рамках цього елемента можна виділити окремими блоками інтелектуальний та креативний потенціали, адже здатність працівників підприємства до новаторської діяльності, рівень їх кваліфікації та професіоналізму є важливими каталізаторами інноватизації господарюючого суб'єкта;

- технологічно-виробнича складова – включає в себе засоби виробництва, природні ресурси, нематеріальні активи підприємства в якості технологічної бази для впровадження нових досягнень науки та техніки;

- організаційно-управлінська складова – сукупність організаційних навиків менеджерів підприємства, управлінські можливості для розробки та впровадження інноваційних досягнень у роботу;

- фінансова складова – включає в себе шляхи фінансового забезпечення інноваційної діяльності як за рахунок оптимізації структури власного капіталу, так і за рахунок залучення зовнішніх джерел фінансування;

- інвестиційна складова – є елементом фінансової, однак, враховуючи важливість інвестиційних коштів при розвитку інноваційного потенціалу (як коштів власників, нерозподіленого прибутку підприємства, так і коштів зовнішніх інвесторів), доцільно виділяти її окремим елементом;

- маркетингова складова – ресурси та можливості по просуванню інноваційного продукту або послуги на ринок (рис. 1).

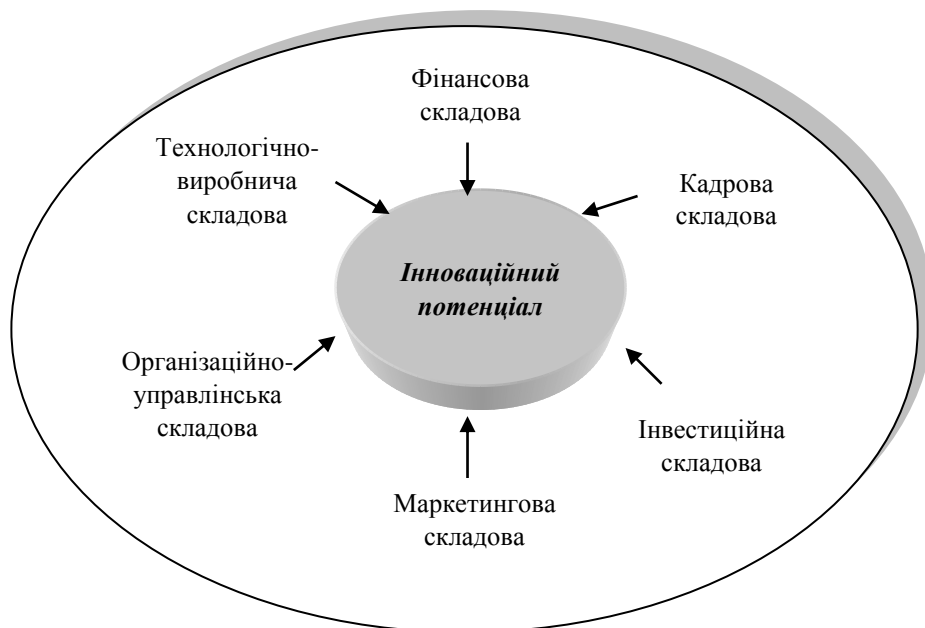

Рис. 1 Загальна структура інноваційного потенціалу підприємства

На процес формування, використання та розвитку інноваційного потенціалу підприємства суттєво впливають зовнішні фактори. Від рівня інвестиційної привабливості країни залежить можливість вітчизняних підприємств залучати зовнішні інвестиції, так, враховуючи фінансово-економічну та політичну нестабільність у країні, капіталовкладення в її межах стають більш ризикованими. Важливе значення для інноватизації вітчизняних підприємств має державна підтримка: фінансування інновацій на вітчизняних підприємства, пільгове оподаткування для інноваційно активних господарюючих суб'єктів, розвиток інноваційної інфраструктури.

Суттєвим недоліком системи національного регулювання у цьому відношенні є те, що вона не

лише не сприяє розширенню джерел фінансування інноваційного розвитку, але й протидіє залученню небюджетних коштів та виключає можливість формування спеціальних, в тому числі відомчих фондів фінансування інноваційних проектів і програм.

Таким чином, процес управління інноваційним потенціалом підприємства повинен враховувати не лише внутрішні можливості та слабкі сторони, але й вплив зовнішнього середовища.

У цілому, управління інноваційним потенціалом підприємства передбачає планування, розробку та реалізацію організаційних рішень, спрямованих на забезпечення раціональності процесів формування, нарощування та використання інноваційних ресурсів і можливостей господарюючого суб'єкта.

Основними задачами управління є:

- ціленаправленість – визначення необхідного стану або поведінки системи;
- стабілізація – тримання системи в існуючому стані в умовах негативних зовнішніх флуктуацій;
- виконання програми розвитку – забезпечення переходу системи в необхідний стан в умовах, коли значення керованих величин змінюються по відомим детермінованим законам;
- оптимізація – утримання або переведення системи в стан з екстремальними значеннями характеристик при заданих умовах і обмеженнях [8].

Управління інноваційним потенціалом повинно охоплювати процеси його формування, використання і розвитку.

Організація процесу формування направлена на пошук стратегічних можливостей та ресурсів для підвищення конкурентоздатності господарюючого суб'єкта за рахунок інноватизації.

Управління використанням інноваційного потенціалу повинно бути орієнтоване на «залучення» до роботи тих ресурсів, які були виявлені під час аналізу його потенційних можливостей, але з якихось причин не були реалізовані.

Розвиток потенціалу – це «нарощування» інноваційного потенціалу за рахунок пошуку раніше не виявлених резервів, новітніх ідей, фінансових можливостей [9].

Однак, в умовах постійних коливань ринкової кон'юнктури, впливу зовнішніх флуктуацій на процеси розвитку та використання інноваційного потенціалу підприємства, управління ним потребує використання нових, сучасних методів, які дозволили би адекватно враховувати існуючу нелінійність процесів розвитку об'єкту управління.

У загальному вигляді управління інноваційним потенціалом підприємства, як і будь-якою економічною системою, виконує ряд наступних взаємопов'язаних **функцій**:

- визначення цілей функціонування підприємства у фактичних умовах господарювання (планування);
- організація – конкретизація задач, розробка заходів по більш ефективному використанню потенціалу підприємства, пошук резервів його розвитку;
- мотивація – заохочення до реалізації поставлених задач персоналу, забезпечення злагодженої роботи усіх структурних елементів інноваційного потенціалу підприємства;
- контроль – перевірка ефективності реалізації цілей, достовірності отриманих результатів.

На наш погляд, враховуючи значення впливу зовнішнього середовища на інноваційний потенціал підприємства, має сенс виокремлювати ще одну функцію управління – **коригування**, яка передбачає на основі постійного моніторингу зовнішнього середовища уточнення цілей, завдань та заходів по їх досягненню.

Взаємодією факторів зовнішнього середовища та внутрішніх можливостей визначається циклічність господарюючого суб'єкта.

У свою чергу, від стадії життєвого підприємства залежить розмір інноваційного потенціалу та особливості його використання.

На кожній стадії життєвого циклу, у кожній точці біфуркації можливі три основні напрямки розвитку економічного суб'єкта: збереження поточного стану, погіршення та покращення стану підприємства (рис. 2).

Звичайно, будь-який суб'єкт господарювання прагне покращити свій фінансово-економічний стан, вийти на новий рівень розвитку, збільшити рівень прибутковості. Однак, поточні цілі підприємства в фактичних умовах господарювання можуть варіювати залежно від агресивності зовнішнього середовища та внутрішньої гнучкості організації. Відповідно, змінюються й тенденції використання інноваційного потенціалу підприємства на різних стадіях життєвого циклу так, щоб забезпечувати нівелювання зовнішніх ризиків та ефективного використання внутрішніх можливостей.

Так, стадія прогресії вимагає від підприємства максимізації ринкової долі, стрімкого зростання показників оборотності всіх видів активів, їх більш інтенсивного завантаження, організації ефективного контролю бізнес-процесів. Особливо важливим на цьому етапі є регулярний аналіз ринку, розробка інноваційних, конкурентоспроможних видів продукції, підвищення якості обслуговування.

Досягаючи стадії процвітання, підприємство характеризується високим рівнем економічних і фінансових показників, прибутковістю та ефективністю діяльності і, відповідно, високим інноваційним

потенціалом. Враховуючи циклічність розвитку підприємства, після стадії процвітання неминучим є перехід на стадію спаду внаслідок насичення ринку товаром, появи якіснішої або дешевшої аналогічної продукції, зниження платоспроможності споживачів, втратою основних ринків збуту, загострення політичної або соціально-економічної ситуації в країні тощо.

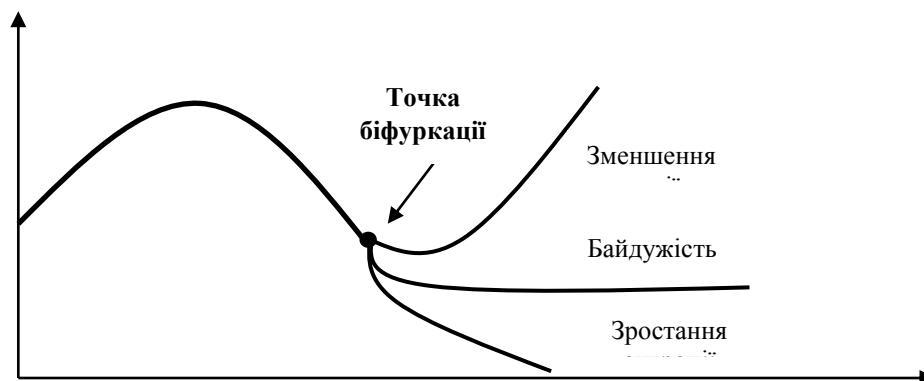

Рис. 2 Варіанти розвитку економічної системи в точці біфуркації

Тому з метою реалізації цілей довгострокового розвитку підприємства, зменшення ймовірності неочікуваних переходів по стадіям життєвого циклу необхідною є активізація інноваційної діяльності.

На стадії рецесії підприємство стикається зі зменшенням попиту на його продукцію або послуги. У результаті знижується оборотність активів підприємства, рентабельність продаж. Така ситуація вимагає від господарюючого суб'єкта активних санаційних заходів, які дадуть змогу втриматися від переходу в депресивний стан. Особливо важливо на цьому етапі виявити причини зупинення розвитку, зосередити увагу на дослідженні змін зовнішнього середовища.

На стадії депресії діяльність підприємства приносить мінімальні прибутки або навіть стає збитковою, що обумовлено втратою ринків збуту, збільшенням фінансової нестабільності та боргів. На цьому етапі розвитку актуальним є економія всіх видів ресурсів, реалізація заходів по запобіганню банкрутства та ліквідації підприємства, розгляд можливих варіантів реорганізації, вдосконалення продукції (послуг), пошук нових ринків збуту і т.д.

Отже, важливим чинником, що впливає на вибір методу управління інноваційним потенціалом, є стадія життєвого циклу підприємства, що формується під впливом мінливого макросередовища та внутрішньої стійкості господарюючого суб'єкта. У табл. 2 наведено пріоритети інноваційної політики на різних стадіях життєвого циклу підприємства.

Враховуючи суттєвий вплив стадії життєвого циклу підприємства на його інноваційні ресурси та можливості, на наш погляд, у процесі управління інноваційним потенціалом необхідним є врахування фактору циклічності у розвитку ринкової кон'юнктури загалом та підприємства зокрема (рис. 3).

Таблиця 2

Вибір інноваційної політики підприємства на різних стадіях життєвого циклу (авторська розробка)

Стадія життєвого циклу	Рівень інноваційного потенціалу	Інноваційна політика підприємства	Характеристика
1	2	3	4
Стадія прогресії	Достатній, прийнятний	Наступальна	Підприємство характеризується нарощуванням обсягів виробництва та реалізації, покращенням загального фінансового стану та техніко-економічних показників. Такі умови господарювання диктують необхідність інноваційного розвитку для подальшого зміцнення позицій, завоювання нових ніш на внутрішньому та зовнішньому ринках за рахунок підвищення конкурентоспроможності продукції, забезпечення високої прибутковості та переходу на стадію процвітання. Підприємство має у розпорядженні достатній рівень інноваційних ресурсів та можливостей, тому доцільно поступово реалізувати їх у своїй діяльності за допомогою наступальної інноваційної

			політики.
--	--	--	-----------

Продовження табл. 2

1	2	3	4
Стадія процвітання	Високий	<i>Активна</i>	Підприємство має високий внутрішній потенціал, характеризується наявністю широких можливостей та суттєвих сильних сторін. Продукція користується довірою споживачів, обсяги реалізації зростають, господарюючий суб'єкт вважається одним із лідерів ринку, а його товар – брендовим. Відповідно, такі умови господарювання передбачають можливість реалізувати активну інноваційну політику (впровадження новітніх досягнень науки і техніки у виробничий процес, використання сучасних маркетингових ідей, новаторських організаційно-управлінських рішень тощо).
Стадія рецесії	Прийнятний, низький	<i>Помірна</i>	Підприємство володіє низьким або прийнятним рівнем інноваційного потенціалу. Першочерговими цілями на стадії рецесії є втримання позицій господарюючого суб'єкта, недопущення подальшого погіршення фінансово-економічної ситуації та повернення до фази розвитку. Відповідно реалізація активної інноваційної політики в таких умовах є недоцільною, однак модернізація обладнання, удосконалення виготовлюваного продукту, використання новаторських організаційно-управлінських ідей є важливими та необхідними факторами на шляху зміцнення позицій підприємства на ринку. Таким чином, реалізація інноваційного потенціалу на цій стадії життєвого циклу має бути достатньо помірною.
Стадія депресії	Низький, критичний	<i>Вичікувальна</i>	На цій стадії для підприємства найважливішими завданнями є втримання фактичних обсягів виробництва, реалізація санаційних заходів, пошук зовнішніх джерел фінансування для реалізації програми виходу з кризи. Відповідно в такій ситуації інноваційна активізація – є практично нездійсненим та недоцільним завданням. Тому в таких умовах варто обирати вичікувальну інноваційну політику: вона полягає в тимчасовому заморожуванні поточних інноваційних проектів, однак потребує збереження хоча б на мінімальному рівні інноваційного потенціалу підприємства.

Першим етапом управління є оцінювання внутрішнього потенціалу підприємства, тобто визначення рівня інноваційних ресурсів та можливостей, аналіз здібностей їх швидко та доцільно реалізовувати.

Паралельно проводиться оцінка сприятливості ринкової кон'юнктури, адже при розробці як загальної стратегії підприємства, так і при виборі інноваційної політики необхідно враховувати загрози та можливості макросередовища.

На основі отриманих результатів оцінки визначається стадія життєвого циклу господарюючого суб'єкта, що є важливим проміжним етапом управління, адже дає змогу обирати вектор подальшого

інноваційного розвитку на основі генерування впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища.

Другий етап – планування та прогнозування, передбачає визначення довго- та короткострокових цілей інноваційного розвитку, формування інноваційної політики з врахуванням стадії життєвого циклу підприємства.

Побудова цих планів повинна відбуватися з врахуванням передбачуваних змін у макросередовищі підприємства, тому необхідним на цьому етапі є використання сучасних економіко-математичних, статистичних методів та моделей з метою побудови точних та достовірних прогнозів.

Етап організації управління передбачає реалізацію заходів по досягненню цілей обраної інноваційної політики. При цьому необхідним є постійне коректування інноваційних процесів залежно від змін зовнішнього середовища, що потребує здійснення перманентного моніторингу ринкової кон'юнктури.

Останнім етапом управління інноваційним потенціалом підприємства є постійний контроль за тим, як реалізується інноваційна політика та здійснюються заходи по досягненню поставлених довго- та короткострокових цілей.

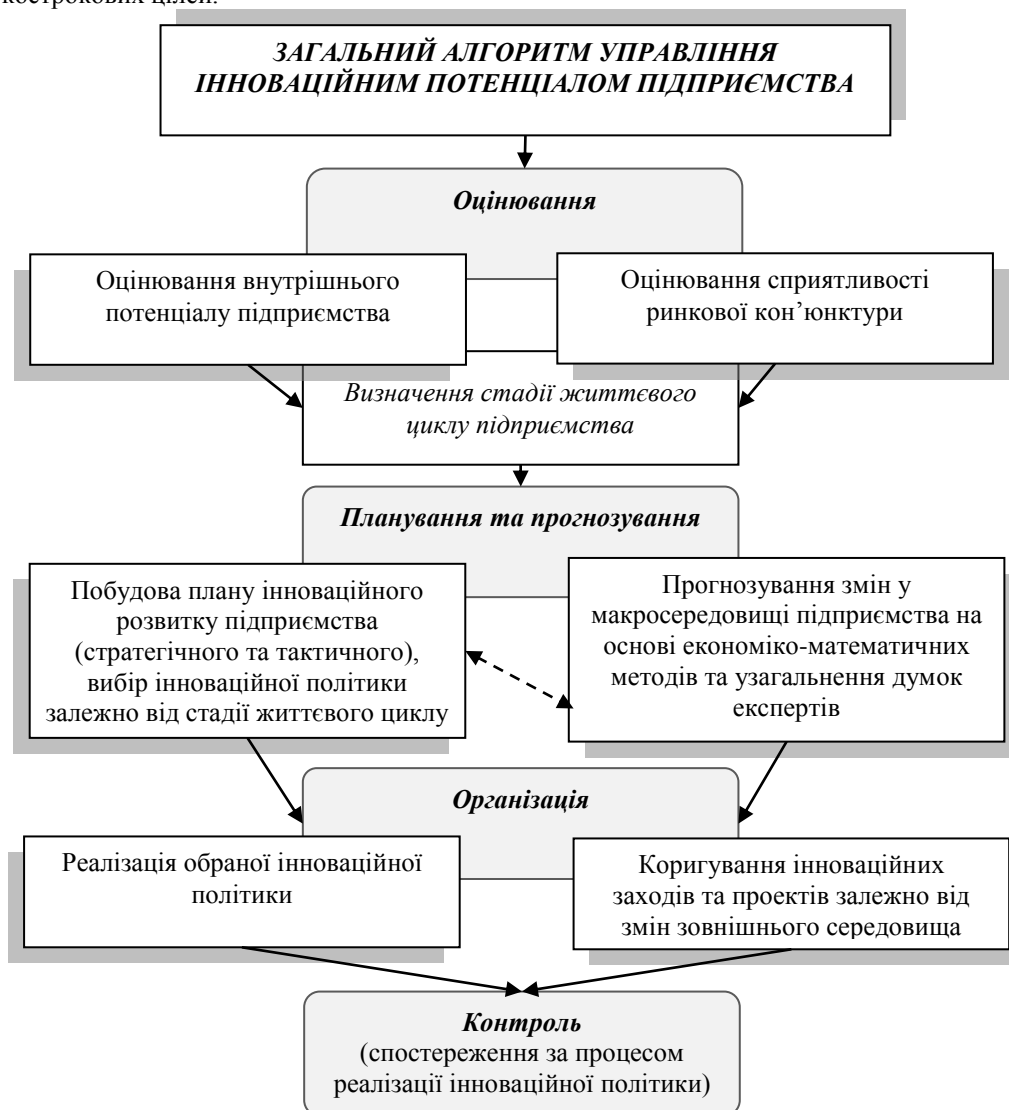

Рис. 3 Загальний алгоритм управління інноваційним потенціалом підприємства з врахуванням фактору циклічності (авторська розробка)

Висновки та пропозиції. В результаті проведеного дослідження встановлено, що формування та реалізація інноваційного потенціалу є необхідною передумовою підвищення конкурентоспроможності підприємства, зростання прибутковості та ефективності його діяльності.

У процесі управління інноваційним потенціалом необхідно враховувати зміни у зовнішньому середовищі, що дасть змогу нівелювати вплив ризиків та максимально ефективно використовувати його

можливості.

У процесі адаптації підприємства до змін ринкової кон'юнктури визначається не лише його інноваційний потенціал, але й фактор циклічності. При цьому на кожній новій стадії життєвого циклу підприємство змінює свої цілі та пріоритети залежно від фактичних можливостей та умов діяльності, відповідно, повинні модифікуватися й інноваційні довго- та короткострокові цілі господарюючого суб'єкта.

Отже, у процесі розробки інноваційної політики підприємства необхідно враховувати стадію його життєвого циклу. Це дасть змогу більш точно формувати цілі та можливості реалізації інноваційного потенціалу, використовувати інноваційні ресурси максимально раціонально.

Метою подальших наукових досліджень у даному напрямку є розробка методичних підходів щодо оцінювання інноваційного потенціалу підприємства з врахуванням фактору циклічності та вибору конкретної інноваційної політики господарюючого суб'єкта.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Балабанов И.Т. Инновационный менеджмент / И.Т. Балабанов. – СПб: Питер, 2000. – 208 с.
2. Савчук А.В. Теоретические основы анализа инновационных процессов в промышленности: [монография] / А.В. Мавчук // НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. – Донецьк, 2003. – 448 с.
3. Мартюшева Л. Інноваційний потенціал підприємства як об'єкт економічного дослідження / Л. Мартюшева, В. Калишенко // Фінанси України. – 2002. – № 10. – С. 61–66.
4. Верба В.А. Методичні рекомендації з оцінки інноваційного потенціалу підприємства / В.А. Верба, І.В. Новікова // Проблеми науки. – 2003. – №4. – С. 21–31.
5. Федулова Л.І. Інноваційний потенціал підприємства як фактор забезпечення результативності реструктуризації / Л.І. Федулова, М.О. Колош // Наукові праці МАУП. – К.: МАУП, 2007. – Вип. 3. – С. 48–51.
6. Кокурин Д.И. Инновационная деятельность / Кокурин Д.И. – М.: Экзамен, 2010. – 575 с.
7. Чабан В.Г. Складова інноваційної інфраструктури: венчурний капітал / В.Г. Чабан // Фінанси України. – 2004. – №4. – С.35–40.
8. Анфилатов В.С. Системный анализ в управлении : учебное пособие / В.С. Анфилатов, А.А. Емельянов, А.А. Кукушкин. – Москва: Финансы и статистика, 2002. – 368 с.
9. Штерн Г.Ю. Управління потенціалом розвитку промислових підприємств Харківського регіону: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.kname.edu.ua/32565/1/96.pdf>